

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF DIGITAL RIGHTS IN UKRAINE

Братасюк О.Б., к.ю.н., доцент,
в.о. завідувача кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Західноукраїнський національний університет

Ментух Н.Ф., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Західноукраїнський національний університет

У статті розкривається проблема встановлення дефініції «цифрові права людини» та класифікації цифрових прав в Україні. Показано, що наразі є потреба як на національному, так і на міжнародному рівні закріпити цифрові права, створивши додаткові гарантії реалізації та захисту даного виду прав. У дослідженні ми актуалізуємо проблему захисту прав людини та окремих її прав, зважаючи на їх цифрову складову частину (доступ до Інтернету, права, свободи та заборони в Інтернеті тощо).

Зроблено акцент на необхідності виділення окремої групи «цифрових прав», до якої слід віднести право на доступ до Інтернету; свободу вираження поглядів онлайн; право на приватність і захист персональних даних; право на свободу та особисту безпеку онлайн; право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії; право на цифрове самовизначення, або право відключитися від онлайн, або бути забутим в онлайні.

Запропоновано розглядати цифрові права людини як окрему групу прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів тощо). Можемо констатувати, що існує велика кількість цифрових прав, які потребують нормативного врегулювання, а деякі з них за важливістю та значенням для людини є основоположними та потребують конституціоналізації.

Наголошено, що пандемія COVID-19 загострила проблему права на доступ до Інтернету, оскільки він залишився фактично єдиним каналом для отримання інформації зі всього світу, а також обмеження чи неможливість реалізації даного права великою мірою впливає на реалізацію інших конституційних прав, таких як право на освіту, право на участь в управлінні державними справами тощо.

Доведено, що в сучасному світі електронні інформаційні носії, а саме Інтернет-ресурси, до яких вони надають доступ, відіграють важливу роль у щоденному житті людини. Мало хто може уявити своє життя без цифрових пристроїв, які є способом та інструментом отримання інформації, а для деяких це – обов'язковий атрибут для отримання прибутку. Тому постає проблема правового регулювання та створення ефективних механізмів для реалізації та захисту цифрових прав людини в найкоротші терміни.

Ключові слова: права людини, цифрові права, цифрова трансформація, конституційні права людини, право на доступ до Інтернету, право на приватність і захист персональних даних, право на цифрову самовизначеність, захист прав людини.

The article reveals the problem of establishing the definition of "digital human rights" and the classification of digital rights in Ukraine. It is shown that at present there is a need to consolidate digital rights at both the national and international levels, creating additional guarantees for the implementation and protection of this type of rights. In this research, we highlight the problem of protection of human rights and individual rights, given their digital component (access to the Internet, rights, freedoms and prohibitions on the Internet, etc.).

Emphasis is placed on the need to allocate a separate group of "digital rights", which should include the right to access the Internet; freedom of expression online; the right to privacy and protection of personal data; the right to liberty and security of person online; the right to peaceful assembly, association and/or use of electronic instruments of democracy; the right to digital self-determination, or the right to disconnect from online, or to be forgotten online. It is proposed to consider digital human rights as a separate group of human rights that are related to the use and/or implementation of the Internet using special devices (computers, smartphones, etc.). We can state that there are a large number of digital rights that need to be regulated, and some of them are fundamental in importance and significance for people and need to be constitutionalized.

It is emphasized that the COVID-19 pandemic has exacerbated the problem of the right to access the Internet, as it has remained the only channel for obtaining information from around the world, and the restriction or impossibility of exercising this right greatly affects the exercise of other constitutional rights such as the right to education, the right to participate in the management of public affairs, etc.

It has been proven that in today's world, electronic media, namely Internet resources to which they provide access, play an important role in everyday life. People cannot imagine their lives without digital devices, which are a way and a tool to obtain information, and for some it is a necessary attribute for making a profit. Therefore, there is a problem of legal regulation and the creation of effective mechanisms for the implementation and protection of digital human rights in the shortest possible time.

Key words: human rights, digital rights, digital transformation, constitutional human rights, right to access the Internet, right to privacy and protection of personal data, right to digital self – determination, protection of human rights.

В умовах сьогодення, коли весь світ бореться з пандемією коронавірусної інфекції (COVID-19), ми можемо безпосередньо спостерігати, як новітні цифрові технології допомагають протистояти цій загрозі і підтримувати життя та комунікацію між людьми. За допомогою сучасних пристроїв та платформ електронної торгівлі маємо змогу отримати як найбільш необхідні предмети домашнього вжитку та медичні товари, так і різні види адміністративних послуг (від отримання довідки до реєстрації дитини в навчальний заклад). Водночас платформи відео- та конференцв'язку дозволяють реалізовувати право на освіту, на працю, на здійснення підприємницької діяльності тощо. Саме тому актуальність правового визначення та класифікації цифрових прав людини зростає в умовах цифрової трансформації суспільних відносин в Україні.

Основною метою статті є дослідження та аналіз науково-теоретичних підходів до поняття цифрових прав людини як правової категорії, правового регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією та захистом цифрових прав, з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Поряд із загальновідомими загрозами інфекція COVID-19 створює величезний технологічний виклик. Не спричиняє сумнівів, що отримання достовірних даних та інформації щодо коронавірусної інфекції має найважливіше значення для ефективного реагування, проте в багатьох випадках соціальні мережі та інші інформаційні сайти можуть використовуватись деякими суб'єктами з метою поширення небезпечної дезінформації та розпалювання пов'язаної з цим дискримінації, ксенофобії та расизму. Кібератаки на Всесвітню організацію охорони здоров'я, лікарні та лабораторії створюють загрозу для життя людей

і негативно впливають на потенційний прогрес у процесі запобігання та профілактики зараження. Хоча цифрові технології дозволяють людям у країнах з високим рівнем підключення до Інтернету працювати і вчитися вдома, ця можливість доступна далеко не всім: деякі люди повинні фізично бути присутніми на роботі, через відсутність належного доступу до мережі Інтернет багато людей втрачають свою роботу, зокрема, найбільш бідні та вразливі верстви населення [16].

Загальновідомо, що фундаментальні права і свободи людини є універсальними, непорушними і не можуть «звужуватись» у залежності від волі держав, зміни влади, форми правління, «нових» законів тощо. Але під час прийняття міжнародних, регіональних та національних основоположних документів з прав людини цифровий складник (доступ до Інтернету, права, свободи та заборони в Інтернеті) ще не мав такого впливу на всі сфери життєдіяльності людей. Тому наразі є потреба як на національному, так і на міжнародному рівні закріпити цифрові права, створивши додаткові гарантії реалізації та захисту даного виду прав.

Слушно зазначає Наталя Верлос, що, незважаючи на дискусійність визначеної проблеми, розвиток цифрових технологій реально впливає на розвиток конституційних прав людини, необхідність докринального переосмислення та оптимізації нормативного врегулювання. Також авторка наголошує на необхідності виділення окремої групи «цифрових прав», до яких варто віднести: право на доступ до електронних пристроїв та телекомунікаційних мереж (Інтернет), право на захист персональних даних, право на інформаційне самовизначення (ідентифікацію), право на анонімність, право на забуття, право на вільну передачу та поширення інформації та ін. [2] Водночас Н. Верлос пропонує враховувати в процесі здійснення конституційно-правової модернізації можливість та необхідність реалізації фундаментальних прав людини, які вже визначені в Конституції України, але реалізуються в умовах цифровізації [2, с. 130].

Щодо самого поняття «цифрові права людини», то єдиного підходу до цього визначення немає, оскільки необхідність у ньому виникла відносно недавно, тому не має законодавчого закріплення, а також недостатньо напрацьовано на науково-теоретичному рівні.

У деяких джерелах можемо віднайти визначення цифрових прав як прав людини, які полягають у праві людей на доступ, використання, створення і публікацію цифрових творів, доступ і використання комп'ютерів та інших електронних пристроїв, а також комунікаційних мереж, зокрема мережі Інтернет [9].

У своїй праці «Права людини онлайн: Порядок денний для України» Віта Володовська і Максим Дворовий наголошують, що доцільно розглядати поняття «цифрові права» не як окрему групу прав людини, а як умовну категорію, що охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті, зокрема свободи вираження поглядів та права на приватність онлайн, оскільки Інтернет відіграє важливу роль у сучасному житті, виокремлення такої категорії допомагає краще систематизувати та вивчати потреби захисту прав людини в онлайні, окремі гарантії яких сьогодні розпорочені в рекомендаціях, резолюціях та інших актах міжнародних інституцій [8].

У своїх працях російський науковець А. Карцхія досліджує цифрові права як об'єкт цивільно-правового регулювання [5]. Корисним для нас буде досвід російського законодавця, який визначив цифрові права як окремі новий об'єкт цивільно-правового регулювання. У Цивільному кодексі Російської Федерації 2019 року з'явилась ст. 141-1, яка закріпила визначення цифрових прав. Зокрема, відповідно до згаданого Кодексу, цифровими правами визнаються названі в такій якості в законі зобов'язальні та інші права, зміст та умови здійснення яких визначаються відповідно до правил інформаційної системи, що відпо-

відає встановленим законом ознакам. Здійснення, розпорядження, в тому числі передача, застава, обтяження цифрових прав іншими способами або обмеження розпорядження цифровим правом можливі тільки в інформаційній системі без звернення до третьої особи. Якщо інше не передбачено законом, володарем цифрового права визнається особа, яка відповідно до правил інформаційної системи має можливість розпоряджатися цим правом. У випадках і на підставах, які передбачені законом, володільцем цифрового права визнається інша особа. Перехід цифрового права на підставі угоди не вимагає згоди особи, яка має зобов'язання за таким цифровим правом (переклад автора) [3]. Тому вважаємо, що Цивільний кодекс України теж варто доповнити статтею про цифрові права, а саме закріпити поняття цих прав та особливості їх реалізації. Хоча цифрові права, за трактуванням А. Карцхія, розглядаються у вузькому значенні та лише як об'єкт цивільно-правового регулювання, це не применшує значення цієї категорії прав для людини.

На нашу думку, цифрові права людини – це окрема група прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів тощо). До них можемо віднести:

1) право на доступ до Інтернету – полягає в тому, що кожен має право на рівний доступ і використання вільного та безпечного Інтернету;

2) свобода вираження поглядів онлайн – означає право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати інформацію онлайн;

3) право на приватність і захист персональних даних – кожен має право на приватність онлайн та захист персональних даних в Інтернеті (соціальних мережах, у заповненні Google-форм тощо);

4) право на свободу та особисту безпеку онлайн – реалізація цього права потребує механізму захисту від протиправних дій, тобто певні державні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови нетерпимості, нетолерантності та ворожечі, дискримінації в онлайн-середовищі; держава має сприяти розвитку та функціонуванню безпечних Інтернет-технологій;

5) право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії – означає, що люди повинні мати свободу об'єднання та використовувати будь-які сервіси, вебсайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях;

6) право на цифрове самовизначення, або право відключитися від онлайн, або бути забутих в онлайні – людина як користувач у системі (соціальній мережі, форумі, онлайн-обговоренні) вправі сама, на власний розсуд визначити ім'я (ідентифікатор) або іншу апіорну інформацію про неї, яку вона буде використовувати в системі.

Зважаючи на вищесказане, можемо констатувати, що існує велика кількість цифрових прав, які потребують нормативного врегулювання, а деякі з них за важливістю та значенням для людини є основоположними та потребують конституціоналізації, наприклад, право на доступ до Інтернету.

Зокрема, у Франції рішенням Конституційної Ради підкріплено свого роду «конституційність» права доступу до комп'ютерних мереж. Водночас, як зазначає Нікола Луччі, це закладає основу для дискусії про необхідність збалансованого аналізу юрисдикційним органом перед будь-яким застосуванням санкції за порушення цього права, оскільки наслідки такої дискусії можуть відчуватися поза межами Франції [16]. Механізм, установлений законом, передбачає подальші кроки розвитку подій у відносинах між використанням мереж і основними правами, а також неминучі негативні наслідки всередині інших європейських країн та законодавстві ЄС.

Зважаючи на необхідність правового регулювання цифрових прав, Рада Європейського Союзу (Рада) та Європейський парламент уклали Угоду щодо поправки 138 у частині 3 (а) статті 1 Директиви 2009/136/ЄС (Рамкова Директива), в якій зазначається, що користувачі Інтернет користуються презумпцією невинуватості та мають право на конфіденційність у мережах. Щодо доступу та використання послуг і додатків за допомогою мережі електронного зв'язку держави – члени Європейського Союзу повинні дотримуватись основних прав та свобод людини, оскільки вони гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини та Основоположних свобод, а також загальними принципами Права Європейського Союзу [12; 13].

З цього ж питання нещодавно Європейський парламент заявив, що право на доступ до Інтернету також є гарантією права на доступ до освіти. Зокрема, 26 березня 2009 р. Європейський парламент заявив, що потрібно надати всім громадянам доступ до Інтернету, рівнозначний забезпеченню доступу до освіти, наголошуючи, що в такому доступі не слід відмовляти або використовувати його як санкцію з боку влади або приватних компаній [14]. Хоча поки що невідомо, як держави – члени ЄС будуть впроваджувати вказані вище Директиви в національне законодавство.

Варто зазначити, що деякі науковці дотримуються іншої думки на утвердження цифрових прав на національному та іншому рівнях як окремої категорії прав людини. Як стверджує Нікола Луччі, конституційний принцип свободи вираження поглядів був офіційно розширений органом конституційної юрисдикції Франції, включаючи доступ до Інтернету як частину свободи вираження поглядів. Обґрунтування цього розширення ґрунтується на ідеї, що право кожної особи на доступ до послуг у мережі Інтернет є невід'ємним елементом свободи спілкування та висловлювань. Зокрема, неможливість доступу до Інтернет-мережі негативно впливає на інші права. Хоча Конституційна Рада Франції і визнає свободу підключення до Інтернет, це не означає, що доступ до Інтернету є фундаментальним правом. Іншими словами, це конституційна гарантія свободи висловлювання, що включає конституційну гарантію доступу до Інтернету. Необхідна умова для ефективної реалізації права на свободу вираження поглядів та доступу до інформації – це безперешкодний доступ до мережі Інтернет. Як наслідок, обмеження права доступу до Інтернету можуть бути застосовані лише за суворих умов (як це стосується обмежень, накладених на інших форми висловлювання та спілкування) [15].

Варто наголосити, що пандемія COVID-19 загострила проблему права на доступ до Інтернету, оскільки він залишився фактично єдиним каналом для отримання інформації зі всього світу, а також обмеження чи неможливість реалізації даного права великою мірою впливає на реалізацію інших конституційних прав, таких як право на освіту, право на участь в управлінні державними справами тощо. Сьогодні близько 1,2 млрд дітей та молоді навчаються поза звичним середовищем, користуючись інтернет-технологіями [11].

Проте не лише учні та студенти стали залежними від Інтернету: медики, правоохоронці, підприємці та звичайні громадяни щодня обмінюються інформацією, пересилають документи, пропонують свої товари й послуги та всіляко комунікують з органами публічної влади в режимі онлайн. Згідно зі звітом Національного антикорупційного бюро України за I півріччя 2020 року, понад 2 тис. листів надійшли до НАБУ за допомогою системи електронної взаємодії органів виконавчої влади, тоді як за II півріччя 2019 року цей показник становив близько 1,5 тис. листів [4, с. 67]. Як бачимо, проблема доступу до Інтернету стосується не певної категорії громадян, а всього населення.

Також в Україні громадськими організаціями фіксуються численні порушення цифрових прав людини як на рівні приватних компаній, так і на рівні влади. Зокрема, йдеться про блокування веб-ресурсів у позасудовому порядку, а саме Указом Президента України № 266/2021 від 24 червня 2021 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»» застосовано такий вид санкцій, як блокування Інтернет-провайдерів доступу до ресурсів, у тому числі до їхніх субдоменів до 62-х вебсайтів; Указом Президента України № 265/2021 від 24 червня 2021 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»» заблоковано ще 15 вебсайтів [7].

Йдеться не тільки про порушення права людини на доступ до інформації, а й про ряд інших прав та принципів, гарантованих Конституцією України, а саме таких, як: рівність усіх громадян (ст. 21), право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 37), право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади (ст. 40), право на працю (ст. 43), право на освіту (ст. 53), свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54) [6]. Виникає питання: хто несе відповідальність за обмеження цих прав та належну компенсацію за заподіяну шкоду, спричинену бездіяльністю чи неналежною турботою про людей з боку влади? [1].

У вирішенні цього питання важливо враховувати і зарубіжний досвід у забезпеченні доступу особи до Інтернету або гарантування мінімально допустимої швидкості з'єднання. Наприклад, в Естонії ще у 2000 році оновили перелік універсальних електронних комунікаційних послуг, тобто уряд гарантував підтримку доступу споживачів до таких сервісів, як пошукові системи, інтернет-банкінг, доступ до електронного урядування, дзвінки та відеодзвінки та ін. Є й інший підхід, наприклад, у Фінляндії встановили мінімально допустимий рівень швидкості з'єднання в 1 Мб/сек у 2009 році. Греція у 2011 році доповнила Конституцію статтею 5А й поклала обов'язок на державу зі спрощення доступу до інформації, що надається онлайн [10].

Аналіз досвіду зарубіжних країн дає змогу виділити два шляхи внутрішньонаціонального нормативного регулювання цифрових прав: по-перше, це конституціоналізація цифрових прав, за якої відбувається зміна тексту конституції з метою врегулювання цифрових прав на найвищому конституційному рівні, а, по-друге, це цифровізація конституційних прав, за якої права, закріплені в конституції, набувають оновленого тлумачення чи врегулювання на підставі рішень органів конституційної юрисдикції, практики Європейського суду з прав людини або у профільному законодавстві.

Підводячи підсумки, варто наголосити, що в сучасному світі електронні інформаційні носії, а саме Інтернет-ресурси, до яких вони надають доступ, відіграють важливу роль у щоденному житті людини. Мало хто може уявити своє життя без цифрових пристроїв, які є способом та інструментом отримання інформації, а для деяких це обов'язковий атрибут для отримання прибутку. Тому постає питання правового регулювання цифрових прав у найкоротші терміни. Вагомим внеском у вирішення цієї проблеми рішенням було б закріплення на конституційному рівні базових цифрових прав або включення цих прав у профільне законодавство, а також нагальним є розроблення ефективних механізмів для реалізації та захисту цих прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братасюк О., Онищук І. Право на доступ до інтернету в умовах карантину: гарантії та межі реалізації. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід. *Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 53–56.
2. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133.
3. Гражданский Кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 года. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102033239>
4. Звіт про діяльність Національного Антикорупційного Бюро України за I півріччя 2020 року. 2020. URL: <https://nabu.gov.ua/reports>
5. Карцхия А. Цифровые права и правоприменение. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovyye-prava-i-pravoprimerenie/viewer>
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
7. Моніторинг порушення цифрових прав в Україні. Аналітичний звіт. Період моніторингу – червень 2021 року. URL: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D0%B7%D0%B0-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C-2021-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.pdf>
8. Володовська В., Дворовий М. Права людини онлайн: Порядок денний для України. Київ : ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с. URL: https://dslua.org/wp-content/uploads/2019/12/DRA_FINAL_UKR.pdf
9. Цифрові права українців або Декларація цифрових прав людини. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/digital-rights-t/>
10. Чи будемо ми говорити про право на інтернет в Україні? Детектор медіа. 2020. URL: <https://detector.media/infospace/article/172446/2019-11-15-chy-budemo-my-govoryty-pro-pravo-na-internet-v-ukraini/>
11. Cisco Launches Portfolio of Solutions to Boost Business Resiliency for the Workforce and Workplace. URL: <https://newsroom.cisco.com/press-release-content?type=webcontent&articleId=2081601>.
12. Directive 2009/136/EC, supra note 48, art. 1(3). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0265:EN:HTML>
13. Directive 2009/140/EC, supra note 49, art. 1(b). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003DC0265:EN:HTML>
14. European Parliament Recommendation of 26 March 2009 to the Council on Strengthening Security and Fundamental Freedoms on the Internet, Q (Mar. 26, 2009). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-20090194+0+DOC+XML+V0//EN>
15. Lucchi, Nicola, Access to Network Services and Protection of Constitutional Rights: Recognizing the Essential Role of Internet Access for the Freedom of Expression (February 6, 2011). *Cardozo Journal of International and Comparative Law (JICL)*, Vol. 19, No. 3, 2011. URL: <https://ssrn.com/abstract=1756243>
16. Road map for digital cooperation: implementation of the recommendations of the High-level Panel on Digital Cooperation. Report of the Secretary-General of United Nations. URL: <https://undocs.org/en/A/74/821>